

פרשת קדושים

כבודו של יעקב וכבודו של עמרם

בפרשת אחרי מות (פרק יח) מנתה התורה בלשון אזהרה את רשימת איסורי העריות אחד לאחד למצוא חשבון. והנה בפרשתנו חוזרת התורה על הרשימה כדי לקבוע את העונש על כל אחד ואחד מן האיסורים. בעוד חז"ל והמפרשים עוסקים בהגדרת חומרתם של העונשים השונים (ארבע מיתות בית דין, כרת, מיתה בידי שמים, מלקות ועוד) היה זה רבינו אברהם אבן עזרא אשר העיר, לא על מה שכתוב, אלא דוקא על עונשים אשר לא נכתבו כלל, כוונתנו לאיסור דודתו (אחות אביו) ולאיסור שתי אחיות בחייהן. שואל ראב"ע מדוע דוקא עונש על שני איסורים אלה אינו כתוב בתורה שבכתב. וזה לשון תשובתו: לא הזכיר עונש אחות אב, גם לא הזכיר עונש שתי אחיות, והמשכיל יבין. גם דברי הקבלה אמת, עכ"ל. את 'המשכיל יבין' מפרש רבינו בחיי (ויקרא כ, כא ד"ה ואיש אשר יקח את אשת אחיו נדה היא): ... והנה כל העריות שהוזכרו בפרשה זו כבר הזכירם למעלה בסדר אחרי מות. אבל שם הזכירם בלאו ולא הזכיר העונש כלל, וכאן חזר ושנה בהן כדי להזכיר העונש. והזכיר את כולן חוץ משתי אחיות לכבוד יעקב, עכ"ל.

על דברים אלה של הראב"ע כותב האברבנאל:

ולחנם רמז הראב"ע ד'לא הזכיר עונש אחות האב ולא עונש שתי אחיות והמשכיל יבין', שרצה בזה מפני כבוד עמרם ויעקב אבינו, שנשא עמרם את דודתו ויעקב שתי אחיות, לא נזכרו בתורה ענשיהם, עכ"ל. ומוסיף אברבנאל ומעיר על דברי הראב"ע: ואין טעם בזה, כי קודם נתינת התורה היה בלתי אסור מה שנאסר אח"כ. אבל לא נזכרו כאן ענשיהם לפי שהם בכלל כל העריות שהם בכרת. כי כל שאר העריות שנזכרו ב(פרשת) אחרי הלא נזכרו פה (קדושים) והם בכרת, עכ"ל.

ואמנם הרדי"א לא באר מדוע מתוך כל איסורי עריות, רק שנים אלה הושמטו מרשימת העונשים, כאשר מסתמכים על תורה שבעל פה.

אבל עלינו לעיין עיון של ממש בטעם ראב"ע ורבינו בחיי בענין כבודם של עמרם ושל יעקב. בעצם מה הועילה התורה בהשמטתה לגבי כבודם של שני גדולים אלה. הרי האיסור מפורש בתורה (ויקרא פרשת אחרי) אמנם בלי העונש, וממילא עלינו להיעזר בשיטת אברבנאל כי קודם מתן תורה שאני, ואז היה "בלתי אסור מה שנאסר אח"כ"! ועוד, היות "ואין עונשים אלא אם כן מזהירים", וכך ברור כי אם מזהירים בודאי עונשים, כל לומד תורה בהכרח ישאל מה בעצם עונשם של אלה העוברים עבירות אלה, ויעקב ועמרם ביניהם, ושוב מה הועילה התורה לכבודם?! הרי כל לומד תורה יודע שהם עברו על עבירה אשר אחרי מתן תורה נאסרה באיסור כרת. ובכלל, אם בלאו הכי לומדים את עונש הכרת מתורה שבעל פה, למאי נפקא מינה אם מקור העונש הוא בפשוטו של מקרא או על ידי י"ג המידות (יבמות נד, ב ועוד).

נראה כי הסבר הענין כך הוא: כדי להקים את בית ישראל בצורה ובאופן הדרושים, התיר הקב"ה לאבות האומה דברים מסוימים אשר נאסרו אח"כ בזמן מתן תורה, ואשר אף לפני מתן תורה היו האבות נוהגים בהם איסור. וזה לשון המהר"ל (בפירושו גור אריה בראשית ויגש מו, י ד"ה בן הכנענית) זו דינה שנבעלה לכנעני:

...ואפשר לתרץ עוד, כי תולדות יעקב שהותר להם לישא אחותם [שמעון ודינה], הכל היה ברוח הקודש שמותר להם, מפני כי בני יעקב היו עם אחד בפני עצמו, והותר להם לישא ביחד כדי שלא יהיו צריכים להיות מתחברים לעם אחר. והרי תמצא גבי אדם הראשון שהותר לו לישא את אחותו כדכתיב (תהלים פט, ג) "אִמְרָתִי עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה", ואמרינן (סנהדרין נח, ב) חסד עשה הקב"ה עם קין שהתיר לו אחותו, הכי נמי חסד עשה הקב"ה עם בני יעקב שהתיר להם. כי יעקב עם תולדותיו שוה לאדם ותולדותיו. וכל ישראל נקראים בני ישראל, לכן היה מותר לשמעון לישא אחותו לבדו. כמו שנולדו עם בני אדם הראשון כל אחד תאומה, כך היו עם בני יעקב נולדים תאומות, והכל היה ברוח הקודש. כי יעקב שהיה יודע ברוח הקודש ידע שמותר לשבטים אחותם. כמו שהיו יודעים לקיים התורה ברוח הקודש היו יודעים גם כן להתיר ברוח הקודש. ואין זה סותר התורה, כי נותן התורה

אוסר ונותן התורה מתיר כמו שביארנו. וכן הטעם מה שנשא יעקב שתי אחיות, אע"ג שהאבות היו מקיימים את התורה, כי כמו שידע יעקב התורה ברוח הקודש כך היה יודע שיש לו לישא שתי אחיות והן הגונין לו להעמיד י"ב שבטים עמודי עולם משתי אחיות...., עכ"ל המהר"ל.

בעקבות דברים אלה של המהר"ל נראה לומר כי איסור זה במצוות שהיו נוהגים בהן האבות ("ותריי"ג מצוות שמרתי") היה אולי בבחינת "אינו מצווה ועושה", ולכן קל היה הבטול למטרה נשגבה מסוימת. וכן כתב הרמב"ן בפרשת תולדות (בראשית כו, ד ד"ה וישמור משמרתי):
והנראה אלי מדעת רבותינו, שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש, ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה... עכ"ל.

ניתן אף לומר שהיו מעין מצווים ועושים ("פי ידעתי ל'מען אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת-בְּנָיו וְאֶת-בֵּיתוֹ אַחֲרָיו"), ואז קיבלו היתר מיוחד מאת הקב"ה המצווה ("וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי וְתוֹרָתִי"), בחינת הפה שאסר הוא הפה שהתיר.

ובהמשך דברי המהר"ל שהבאנו לעיל הוא כותב:

...ואל יקשה לך למה נחשב ליעקב לגנאי מה שנשא שתי אחיות, כדאיתא בפרק ערבי פסחים (קיט, ב), שלא ירצה לברך לעתיד מפני שנשא שתי אחיות. אין בזה קשיא, כי זה הוא הגנאי, כי לא הותר ליעקב שתי אחיות רק בשביל שלא ניתנה התורה לו, וזה ידע יעקב. ומפני שהותר לו דבר כזה בשביל שלא נצטווה, אע"ג שעל ידי רוח הקודש עשה, גנאי הוא, דסוף סוף דבר זה יהיה נאסר כשתינתן התורה. ואם (=ואילו) ניתנה התורה לא הותר דבר זה ליעקב, שלא מצאנו שיהיה איסור ערוה נדחה (אחרי מתן תורה).

עד כאן הפירוש הראשון של המהר"ל. כלומר, הגנאי אליו מתיחסים חז"ל בפסחים הוא עצם העובדה שיעקב לא נצטווה ברוח הקודש באיסור זה של שתי אחיות, כפי שאמנם כן נצטוו בשאר תרי"ג המצוות.

עתה עובר המהר"ל לפירוש שני להסביר מדוע ראו חז"ל גנאי בזה שיעקב נשא שתי אחיות בחייהן, שהוא איסור מפורש בתורה, וזה לשונו: אמנם אני מפרש באותו מדרש שלכך לא רצה יעקב לברך מפני שהיה יעקב מוכן לדבר שיהיה נאסר בסוף, שידע יעקב כי ראוי לו שתי אחיות על פי רוח הקודש, וזה קצת גנאי שיהיה מוכן לדבר שיהיה נאסר. ולא כן יצחק, אע"ג שהיה מותר לו גם כן שתי אחיות, לא היה מוכן לדבר שיהיה נאסר. וזה הדבר שגרם שלא רצה (יעקב) לברך, ודבר גדול הוא זה, וזה נראה ברור מאוד, וזה עיקר פירוש הדבר כאשר תעמיק בו, עכ"ל המהר"ל.

על פי פירושו השני הזה של המהר"ל נראה כי אפשר לחזור ולהבין את דברי הראב"ע ורבינו בחיי שהבאנו לעיל. אמנם הותר בדיעבד ליעקב אבינו לשאת שתי אחיות בחייהן, דבר אשר יאסר בזמן מתן תורה לבני ישראל, ואשר במילא היה הוא, יעקב עצמו, חייב להימנע ממנו בזמן ש"תרי"ג מצוות שמרתי". הגנאי כפי שביאר המהר"ל היה משום שלא היה הקב"ה מתיר לו איסור זה אילו פעולה זאת מצדו היתה פוגעת ופוגמת בשורש דרגתו. כבר לימדונו חז"ל 'אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך' (שבת ד, א). לכן לא היה הקב"ה מצוה את יעקב לשאת שתי אחיות בחייהן אפילו לשם מצוות שלימות האומה אילו היתה נפגמת בזה דרגתו האמיתית של יעקב.

רוצה התורה שנדע את חומרת העבירה אותה אמנם התיר הקב"ה למען לבנות את בית ישראל על אותם היסודות האיתנים, שיודע העתידות מעיד עליהם כי נחוצים הם לאומה זו. היתר זה (מעין "עבירה לשמה") לא פגע או פגם בדרגתו הרוחנית של יעקב אבינו. העבירה היא בחומרת כרת בעוצמת תורה שבעל פה בלבד, ולא בחומרת כרת שבעוצמת תורה שבכתב.

על ההבדל בין העוצמות השונות האלה בעונש כרת כתב הנצי"ב בפירושו 'עמק הנצי"ב' לספרי פרשת בהעלותך (ד"ה והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח, ונכרתה הנפש ההיא מישראל). הנצי"ב מבאר שיש להבחין בין דרגות שונות של כרת, כפי שהן מנוסחות בתורה שבכתב. נכון הדבר שהותר ליעקב לקחת שתי אחיות בחייהן, אולם לא היה הקב"ה מצווה דבר זה, אילו היתה בכך פגיעה בדרגתו של יעקב. ואם אמנם כן ציוה

לעשות כך, אנו מסיקים כי לא היתה בזה כל פגיעה בדרגתו הרוחנית, ובזה אנו קובעים את 'הגנאי'. לא הרי 'הַפְּרַת תְּפִירָתָהּ' (לשון כפולה, גם בעולם הזה וגם בעולם הבא) כהרי 'וְנִכְרְתָהּ', שהוא רק בעולם הזה. בעקבותיו אנו מבארים כי באותה מידה לא הרי כרת שבתורה שבכתב כהרי כרת שבדברי הנביאים (דברי קבלה). הבועל ארמית (שקנאים פוגעים בו בתנאים מסוימים - עיין בספרנו "נתעלמה ממנו הלכה" סוגיית "מעשה זמרי") חייב כרת, היא הנלמדת מספר מלאכי (ב, יא-יב) שבמקרה של "בְּעַל בַּת-אֵל נִכְרָה" העונש הוא "יִכְרַת ה' לְאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂנָה עֵר וְעֵנָה". זהו עונש כרת בדרגה נמוכה (דהיינו קלה) מזה של כרת בתורה שבכתב.

וזו לשונו (בסיום דיון ארוך ביותר בהגדרת הסוגים השונים של כרת): ... בודאי יש חילוק בין כרת סתם (כלומר, 'וְנִכְרְתָהּ') להני דכתיב בהן 'הַפְּרַת תְּפִירָתָהּ' (עכ"ל). עפ"י תוכן דבריו הארוכים נראה לפרש כי הוא הדין והיא המידה שעונש כרת שאינו כתוב כלל וכלל בתנ"ך, אלא נלמד באמצעות תורה שבעל פה, הוא 'נמוך' לעומת האחרים הנלמדים מן הכתוב, או של התורה או של הנ"ך. כך שבסופו של דבר יש ארבע דרגות שונות של עונש הנקרא "כרת" - שתיים בתורה, כפי שביאר הנצי"ב במפורש, ובעקבותיהם אחת בדברי קבלה ובנביאים, ואחת בדרגת תורה שבעל פה. לכן היה חשוב שהתורה תגדיר בדיוק את חומרת האיסור שהותר ליעקב, ובמילא את דרגתם הרוחנית של יעקב ועמרם. אילו היה צורך להתיר להם איסור כרת בדרגת 'הַפְּרַת תְּפִירָתָהּ' או 'וְנִכְרְתָהּ' [עיין דיון מעמיק בהבדל ביניהם בפירוש רבינו בחיי פרשת אחרי מות (יה, כט)], דבר אשר היה מוריד אותם מדרגתם האמיתית והשרשית, יתכן והקב"ה היה בוחר בדרך אחרת לדאוג לשלימות עם ישראל.

יוצא אפוא, שדרגת האיסור שהותר להם היא היא המעידה על דרגתם הגבוהה האמיתית. הקביעה שהותר להם "רק" כרת בדרגת תורה שבעל פה היא כבודו של יעקב/עמרם, באשר היא קובעת את 'הקו האדום' שאי אפשר היה כביכול לעבור אותו. במקרה של יעקב ועמרם, דרגתם הרוחנית הגבוהה לא איפשרה להתיר להם איסור כרת בדרגה גבוהה יותר מן הדרגה הנמוכה ביותר של כרת, היא כרת בדרגת תורה שבעל פה. אי ציון עונש כרת בתורה שבכתב בקשר עם איסור שתי אחיות ודודתו מלמדת על העוצמה הנמוכה יחסית של איסור זה

שהותר להם, ממנה משתמעת עוצמת דרגתם הרוחנית הגבוהה. האמת המוחלטת אודות דרגתם היא היא 'כבודם'.

אם נסכם את תוכן מאמרנו זה (בו נאלצנו לחדש דברים מבית מדרשנו שלא מצינו אותם מפורשים במקורות), נאמר כדלהלן: במקום לפרש את 'משום כבודו של יעקב ועמרם' לגנאי (כלומר, באים 'להסתיר' כביכול מידע), אנו דורשים את 'כבודו של יעקב ועמרם' לשבח. כלומר, דרגתם הרוחנית היתה כה גבוהה, שלא איפשרה להתיר להם אפילו כהוראת שעה אלא רק איסור כרת בדרגה הנלמדת על ידי תורה שבעל פה, שהיא העוצמה הנמוכה ביותר.

אם כנים דברינו אלה בהבנת דברי הראב"ע ורבינו בחיי בסוגיית כבודם של עמרם ושל יעקב, כאשר קבענו ארבע דרגות שונות בעוצמת ובחומרת העונש אשר בשם "כרת" נקרא, יש לראות את תפיסתנו ברקע של קדושת פשוטו של מקרא. כשם שראינו להבחין בין דברים המנוסחים בתורה בסגנון של ציווי (אשר רק מכתוב כזה אפשר ללמוד מצוה דאורייתא) לעומת דברים המנוסחים בסגנון של סיפור (ממנו יכולים חז"ל ללמוד מצוות רק בדרגת דרבנן), כן עלינו להבחין בין עונשים הכתובים בעוצמה מירבית ("הַפְּרַת תְּפִירָתוֹ"), ובין עונשים הכתובים בעוצמה פחותה ("וַיִּנְקְרְתָהּ"). מעין זה מצינו בדעת הרמב"ם שאין לוקין על הלכה הנלמדת אך ורק במסגרת "הלכה למשה מסיני". אמנם מצוה זאת היא דאורייתא, אבל בהעדר מקור בתורה שבכתב, נמוכה עוצמתה ממצוה אשר כתובה בפשטיה דקרא. הוא הדין והיא המידה במקרה של מצוה או עונש אשר מקורה רק בכתוב של נביאים (דברי קבלה) או כתובים, שאין לוקים עליהם, כאשר אף יתכן שהם דאורייתא (בבחינת עד דאתא הנביא ואסמכיה אקרא). העיקרון ברור ונעלה מכל ספק: יש מיתאם ישיר בין עוצמת הכתיבה ובין עוצמת האיסור ועונשו, הן בתוך חמשה חומשי תורה, הן בין הכתוב בתורה ובין הכתוב בנביאים ובכתובים, והן בין הכתוב בתנ"ך ובין הידוע לנו (איש מפי איש מפי משה מפי הגבורה) בעל פה, ודע כלל זה והבינהו!

(עיין שיטה אחרת לגמרי בסוגיית עמרם ויעקב בפרשת אחרי מות יח, ו במשנתו של רבינו עובדיה ספורנו. ועיין גם בפרשת וארא, העיסוק הראשון בסוגיא זאת, וצרף לכאן).